

BOOK REVIEW

बरूवा, हरेन्द्रबहादुर । शताब्दी पूर्व जापानमा अध्ययन गर्ने अग्रज नेपाली विद्यार्थीहरूका
काठमाडौं: मंडला बुक प्वाइन्ट, २०५९ ।

सूर्योदयको देश जापान र बुद्धको जन्मस्थल नेपालका बीच परम्परागत सम्बन्धको पृष्ठभूमिमा नेपाली विद्यार्थीहरूको जापान भ्रमण तथा जापानी बौद्ध भिक्षु इकाई कावागुचीको नेपाल भ्रमणको ऐतिहासिक महत्त्व रहेको छ । यी दुई घटना नै नेपाल-जापान प्रत्यक्ष सम्पर्कका सूत्रधार थिए । दुई विशाल छिमेकी राष्ट्रहरू भारत र चीनबीच अवस्थित सानो हिमाली अधिराज्य नेपाल तथा सुदूर पूर्वमा समुद्रपरिवेष्टित टापूहरूको देश जापान भौगोलिक दृष्टिले टाढा रहे पनि सभ्यता, परम्परा, धर्म र संस्कृतिका दृष्टिले निकट रहेका छन् । आधुनिक नेपाल राष्ट्रको आर्थिक विकासको मुख्य सहयोगी राष्ट्र जापानसँगको औपचारिक सम्बन्धको इतिहास त्यति लामो नरहे पनि बुद्ध धर्म र बुद्धको जन्मस्थलका कारण दुई देश बीच भावनात्मक सम्बन्ध प्राचीनकालदेखि नै रहँदै आएको अनुमान गर्न सकिन्छ । दुई देश बीच समान राजतन्त्रात्मक परम्परा, अतिथि सत्कारको विशिष्ट र हार्दिकतापूर्ण सामाजिक परम्परा, समान प्रवृत्तिका राजनैतिक उतार चढावहरू र अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्यले यी दुई मुलुकलाई निकट ल्याउन थप सघाउ पुऱ्याएको पाइन्छ । यस पृष्ठभूमिमा नेपाल-जापान सम्बन्धको इतिहासमा नेपाली विद्यार्थीहरूले सन् १९०२ मा गरेको जापान भ्रमण कोशेढुङ्गो थियो । १९०२ मा जापान अध्ययन गर्न गएका यिनै विद्यार्थीहरूका विविध पक्षमा प्रकाश पार्ने कार्य "शताब्दी पूर्व जापानमा अध्ययन गर्ने अग्रज नेपाली विद्यार्थीहरू" नामक कृतिमा भएको छ । नेपाली, अंग्रेजी र जापानी गरी तीन भाषामा लेखिएको यस पुस्तकका लेखक श्री हरेन्द्रबहादुर वरूवा हुनुहुन्छ ।

श्री वरूवाको यो पुस्तक बौद्धिकतापूर्ण हुनुका साथै खोजपूर्ण एवं जानकारीमूलक पनि रहेको छ । लेखकको प्रमुख उद्देश्य नेपाल-जापान सम्बन्धको प्रमुख कडीको रूपमा रहेको नेपाली विद्यार्थीहरूको ऐतिहासिक जापान भ्रमणको सम्बन्धमा प्रकाश पार्नु रहेको प्रतीत हुन्छ । अत्यन्त मेहनत र अध्ययनका साथ यो पुस्तक तयार पारिएको छ । लेखकले आवश्यक सहायक सन्दर्भ सामग्रीहरूका अतिरिक्त मौलिक ऐतिहासिक दस्तावेजहरूसमेतको उपयोग गरेर ग्रन्थलाई तथ्यपूर्ण एवं प्रामाणिक बनाउनु भएको छ । यस प्रकारको उत्कृष्ट एवं खोजमूलक कृतिका निम्ति श्री हरेन्द्र वरूवा धन्यवाद र वधाईका पात्र हुनुहुन्छ । यस कृतिमा निललहर, गोदावरीफूल, हलुवावेद र ठूलो कटुसले नेपाल जापान सम्बन्धको

इतिहासलाई प्रतीकात्मक रूपमा चीरकालसम्म सम्भना दिलाई राख्ने छ भन्ने कुरा प्रकाश पारेको छ किनकि यी फल र फूलका बीउहरू नेपाली विद्यार्थीहरूले जापानबाट ल्याई रोपेका थिए । नेपाली विद्यार्थीहरूले जापानमा प्राविधिक शिक्षाका साथसाथै जापानी सभ्यता, संस्कृति तथा शिष्टाचारको पनि ज्ञान प्राप्त गर्न अवसर पाएका थिए जुन नेपाली समाजका निम्ति उपयोगी रहेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

नेपाली विद्यार्थीहरूमा जापानमा प्राप्त ज्ञान, जापानको उन्नति र प्रगतिबाट समान अधिकार तथा आर्थिक प्रगतिसम्बन्धी नयाँ विचार, सोचाई र दृष्टिकोणको बीजाङ्कुरण हुन गयो । यसबाट एकाधिकारवादी राणाशासन विरुद्ध जनमत सृजनामा पनि सघाउ पुऱ्यायो । यस्तै विचारका कारण एकजना विद्यार्थी काठमाडौँबाट आजीवन निस्कासित हुनु परेको थियो । यसर्थ नेपालमा सामाजिक न्याय र समान हक, स्वतन्त्रताको भावना जगाउन जापानको पनि योगदान रहेको थियो भन्ने कुराबारे पनि पुस्तकमा प्रकाश परेको छ । देवशमशेर र चन्द्रशमशेरबीच नेपाली विद्यार्थीलाई जापानमा नै पढ्न पठाउने कारणको सम्बन्धमा आधारभूत भिन्नता थियो । त्यसबेला एशियाली मुलुकहरू आफ्ना विद्यार्थीलाई पढ्न पश्चिमी देशमा पठाउने गर्दथे तर नेपालले चाहिँ किन जापान पठायो भन्ने प्रश्न विचारणीय छ । देवशमशेर एक सामन्ती कृषि समाजको रूपमा रहेको जापानको औद्योगिक राष्ट्रको रूपमा द्रूत रूपान्तरणका कारक तत्वहरूको अध्ययन गरी त्यसलाई नेपालमा पनि अपनाएर मुलुकको विकास गर्न चाहन्थे त्यसैले उनले विद्यार्थीहरूलाई जापान पठाउने योजना बनाएका थिए तर चन्द्रशमशेरले भने पश्चिमी मुलुकको प्रजातन्त्रबाट नेपालीहरू प्रभावित नहुनु भनी पूर्वी मुलुक जापान पठाएका थिए । यसबाट देवको विकासवादी नीति र चन्द्रको अनुदार नीति रहेको कुरालाई प्रष्ट पार्ने यो पुस्तकले सघाउ पुऱ्याएको छ ।

लेखकले व्यक्तिउपर राणा शासकको नियन्त्रण कतिसम्म हुँदो रहेछ भन्ने कुरा एउटा शिक्षक राख्न पनि श्री ३ बाटै अनुमति माग गर्दै विद्यार्थीहरूले श्री ३ लाई पठाएको रिपोर्टको प्रसङ्ग उल्लेख गरेर स्पष्ट पार्नु भएको छ । यसै गरी जापानमा नेपाली विद्यार्थी बसेको घर वेटीकी छोरीले ३० वर्ष पछि दीर्घ नरसिंहलाई पठाएको पत्रको पनि लेखकले उल्लेख गर्नु भएको छ । यसबाट जापानीहरूले नेपालीहरूप्रति कति श्रद्धा र प्रेम दर्शाएका रहेछन् भन्ने कुरा बुझ्न मद्दत पुग्दछ । यो दुवै मुलुकका जनताको भावानात्मक सम्बन्धको प्रतीक हो । देवशमशेर जापानबाट अत्यन्त प्रभावित थिए । यसका विभिन्न कारण रहेको कुरा स्वयं लेखकले उल्लेख गर्नु भएको छ । खासगरी जापानले कृषि तथा उद्योगको क्षेत्रमा गरेको अभूतपूर्व प्रगति, जापान नै सवैधानिक शासन स्थापना हुने पहिलो एशियाली मुलुक हुनु यसका मुख्य कारण थिए । यसैले आफू निर्वासित भई भारतमा बसीरहेको बेला पनि उनले जापानमा नेपालको दूत भै जाने मनसाय प्रकट गरेको कुरा इतिहासबाट जानकारी मिल्दछ । त्यस्तै देवशमशेरको जापानमा नेपाली विद्यार्थी पढ्न पठाउने सम्पूर्ण योजना बारे विभिन्न स्रोतबाट जानकारी मिल्दछ । उनले यस सम्बन्धमा जापान सरकारसँग पत्राचार गरेको पनि स्वतः अनुमान गर्न सकिन्छ । यस सम्बन्धी पत्रहरू खोजी गर्ने हो भने भारतको राष्ट्रिय अभिलेखालय वा नेपालको परराष्ट्र मन्त्रालयमा पाउन सकिन्छ होला । यी पत्रहरू खोजी गरी

प्रकाशमा ल्याउन सकेमा नेपाल-जापान सम्बन्धको इतिहासमा थप महत्वपूर्ण जानकारी पुग्न जाने थियो ।

लेखक वरुवाले भने भैं नेपालले त्यसबेला विद्यार्थीहरू जापान नै पठाउनुको कारण, जापान र नेपाल दुवै मुलुकमा त्यसबेला एकाधिकारवादी शासन हुनु पनि थियो । बृटिश भारतको बढ्दो प्रभावको कारण राणा शासकहरू जापानतर्फ आकर्षित भएका हुन सक्छन् । यहाँ उल्लेखनीय कुरा के छ भने राणाहरूलाई जितिसुकै अंग्रेज भक्त भने पनि उनीहरूले नेपाललाई सदैव अंग्रेज प्रभुत्वबाट जोगाउन प्रयत्न गरेको इतिहास साक्षी छ । यदि राणाहरूले चाहेको भए उनीहरूलाई बृटिश अधीनता स्वीकार गर्न कुनै अवरोध थिएन । तर उनीहरूको हृदयको अभ्यन्तरमा 'राष्ट्रवादी भावना' ले गर्दा कहिल्यै त्यस्तो शर्त स्वीकार गरेनन् । वरु नेपाललाई स्वतन्त्र र सम्प्रभु राष्ट्रको मान्यता दिलाउने उद्देश्यले अंग्रेजलाई रिभाउने नीति चाँही अपनाएका थिए । यो राणा शासनको खास विशेषता थियो । अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीहरूलाई नेपाल सरकारले नै छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनुका साथै उनीहरूको अध्ययनको प्रगति विषयमा निकै चासो देखाएको थियो । यो प्रसङ्ग ज्यादै महत्वपूर्ण रहेको छ ।

नेपाल र जापानबीच प्रत्यक्ष अनौपचारिक सम्बन्धको स्थापना भएको लामो समय पछि मात्र नेपाल-जापानबीच कुटनैतिक सम्बन्ध स्थापना हुन पुग्न चाँहि एउटा खट्किदो कुरा हो । संभवतः यसमा नेपालका तत्कालीन शासकहरूको समयमै ध्यान पुग्न नसकेको हुन सक्छ, या तत्कालीन अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीय राजनीतिको प्रभाव पनि हुन सक्छ । संक्षेपमा श्री वरुवाले पुस्तकको माध्यमबाट नेपाल-जापान सम्बन्धको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि मात्र केलाउनु भएको छैन, साथ साथै नेपालको तत्कालीन राजनैतिक स्थिति, राणा शासकहरूको मनोदशा, बृटिश भारतको नेपालप्रतिको दृष्टिकोण, जापानको राजनैतिक, आर्थिक तथा औद्योगिक विकास तथा जापान जाने नेपाली विद्यार्थीहरूको स्वेदशमा योगदान बारे यथासंभव प्रकाश पार्ने प्रयत्न पनि गर्नु भएको छ ।

लेखकले तत्कालीन शासनमा जाति प्रथाको कट्टरताको कति गहिरो प्रभाव रहेछ भन्ने पनि स्पष्ट पार्नु भएको छ । नेपालीहरूले बाहिर जाँदा अरूले छोएको खान नहुने हुँदा नोकर-चाकर, भान्छे सँगै लिएर जानुपर्ने बाध्यता तत्कालीन नेपाली विद्यार्थीहरूलाई पनि रहेको चर्चा गर्दै विना अनुमति विदेश गएकाले पद्मसुन्दर मल्लले जस्तै जातिच्युत हुनु पर्ने प्रसङ्गको पनि चर्चा गरेर तत्कालीन नेपाली समाजको राम्रो चित्रण गर्नु भएको छ । नेपालको जापानसँगको सम्बन्धबाट बृटिशहरू अप्रसन्न बन्न पुगेको, बृटिशहरू नेपालमा जापानी प्रभाव पर्न नदिन सजग बनेको प्रसङ्गको चर्चा सप्रमाण गरेर लेखकले इतिहासकारहरूलाई यस पक्षमा थप अध्ययन र खोज गर्न उत्प्रेरित गराउनु भएको छ । यसरी श्री वरुवाले नेपाली विद्यार्थीहरूको जापान भ्रमणको सन्दर्भलाई मात्र प्रकाश पार्नु भएको छैन साथसाथै अनेक महत्वपूर्ण तथ्यहरूलाई समेत उल्लेख गरेर यस पुस्तकलाई एक ऐतिहासिक दस्तावेजकै स्वरूप दिनु भएको छ ।

यो पुस्तक सामान्य कमजोरीबाट मुक्त भने हुन सकेको देखिदैन । लेखकले प्रसङ्गको क्रमवद्धतालाई कतिपय ठाउँमा अवरूद्ध गर्नु भएको छ । जस्तो देवशमशेरकै प्रसङ्ग समाप्त गरी नेपाली विद्यार्थीहरूको स्वदेश वापसी भैसकेपछि पुनः देवशमशेरको सन्दर्भ वर्णन गर्नु भएको छ । यदि प्रसङ्गक्रम मिलाइएको भए अझ राम्रो हुने थियो । त्यसैगरी लेखकले राणाकाललाई शान्तिपूर्ण शासन भनेर उल्लेख गर्नु भएको छ । स्वाभाविक शान्ति र भययुक्त शान्तिको अर्थमा अन्तर रहन्छ । राणाकाल भययुक्त शान्तिकाल थियो, जब भय हटेर गयो नेपाली जनताले राणाशाही विरुद्ध क्रान्तिको विगुल फुके । यसैगरी लेखकले यस पुस्तकमा राणा शासकहरूमध्ये देवशमशेर र पद्मशमशेरलाई उदारवादी शासकको वर्गमा राख्नु भएको छ । देवशमशेरको उदारवादीताप्रति त कुनै शंका छैन । तर जहाँसम्म पद्मशमशेर उदारवादी शासक थिए भन्ने कुरा छ त्यसमा तत्कालीन राजनीतिक वातावरणको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । वास्तवमा बहदो राणाविरोधी आन्दोलनको स्थितिमा आफ्नो शासन सत्तालाई टिकाउने चालवाजीको रूपमा मात्र पद्मशमशेरले उदारवादी बन्न खोजेको कुरा उनले वैधानिक कानून घोषणा गरे पनि सो को कर््यान्वयन गर्न नसकी पलायन भएबाट नै स्पष्ट हुन्छ । तर देवशमशेरका सुधारहरु कुनै दवावमा भएका थिएनन् । श्री वरुवाले देवशमशेर तथा उनका पूर्ववर्ती राणा प्रधानमन्त्रीहरूले प्रधानमन्त्रीको रूपमा बृटिश मान्यता पाउन नसकेको उल्लेख गर्नु भएको छ । जुनकुरा ऐतिहासिक प्रमाणहरूले पुष्टि गर्दैनन् । जङ्गबहादुरले 'श्री ३ महाराज' उपाधि मात्र लिंदा अंग्रेजले मान्यता नदिएकै कारण प्रधानमन्त्री वमबहादुरको मृत्यु पश्चात् जंगबहादुरले श्री ३ र प्राइममिनिष्टर दुवै पद आफैले ग्रहण गरेका थिए । त्यस्तै जङ्गबहादुरको बेलायत भ्रमण पनि नेपालको प्रधानमन्त्रीकै हैसियतमा भएको थियो । देवशमशेरको पदच्युतिमा अंग्रेज सरकारको नैतिक समर्थन रहेको उल्लेख गरिएको छ । तर सो सम्बन्धमा कुनै ऐतिहासिक प्रमाण प्रस्तुत नहुँदा तथ्यपूर्ण मान्न कठिन पर्दछ । भाषाको शुद्धा शुद्धिमा लेखकले त्यति ध्यान पुऱ्याउन सक्नु भएको छैन । मुख्यतः ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित रहेकाले कतिपय विषयलाई ऐतिहासिक स्रोतहरूबाटै पुष्टि गरिएमा त्यो प्रामाणिक एवं वस्तुनिष्ठ बन्न जाने हुन्छ । आशा छ आगामी संस्करणमा लेखकले यी बुँदातर्फ दृष्टि दिनु हुने नै छ । जे जसो भएता पनि यो पुस्तक आफैमा पूर्ण छ ।

नेपाली, अंग्रेजी र जापानी भाषामा लेखिएको यस पुस्तकले विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता एवं जिज्ञासुलाई असल वौद्धिक खुराक दिने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । जापान जापानीहरूसँग गहिरो हेलमेल र लामो उठवस भएका लेखकबाट भविष्यमा यस्तै खोजमूलक ग्रन्थहरूको पाठकहरूले आशा राखेका छन् ।